

Frans Van Immerseel en de kunst van het collaboreren (1940-1943)

In een eerdere bijdrage bespreken we reeds de tekeningen die Frans Van Immerseel (1909-1978) vervaardigt tijdens zijn verblijf aan het oostfront, vooral in het najaar van 1941 en in 1942. Maar al voor zijn vertrek met de eerste lichter van het Vlaamsch Legioen levert de graficus werk af dat getuigt van zijn sympathie voor de Nieuwe Orde. In deze bijdrage bespreken we het gedeelte van zijn oeuvre dat tijdens het eerste bezettingsjaar van de Tweede Wereldoorlog wordt gepubliceerd. We bekijken in hoeverre het aansluit bij zijn vooroorlogse productie, zowel qua inhoud als wat betreft de stijl.

VAN IMMERSEEL STAPT IN DE COLLABORATIE

Reeds tijdens het interbellum toont Van Immerseel belangstelling voor de Vlaamse beweging. Dat blijkt onder meer uit zijn werk: hij tekent portretten van vooraanstaande Vlamingen uit de politieke en de culturele wereld (de 'Vlaamse koppen'), hij illustreert tijdschriften als *De Blauwvoet* en *Tijdstroom* en hij maakt houtsneden voor Het Vlaamsche Volkstoneel.¹ "In die houtsneden klauwden de leeuwen, vlogen de blauwvoeten en dreigden de goedendags", zo noteert Herman Mortier in een bespreking van de houtsneden van Van Immerseel.²

Van Immerseel treedt toe tot het Verbond van Dietsche Nationaal-solidaristen (Verdinaso) op een ogenblik dat deze organisatie nog militant Vlaams-nationalistisch is. Het Verdinaso wordt in 1931 opgericht door de voormalige Vlaams-nationalistische volksvertegenwoordiger Joris Van Severen.³ Die kiest voor een uitgesproken autoritaire beweging en een dito maatschappijvisie. In 1934 slaat hij met zijn beweging een 'nieuwe marschrichting' in, waarbij hij afstapt van het traditionele radicale antibelgicisme. H. Mortier heeft het over de "in het oog lopende agres-

1. B. Van Causenbroeck, *Immerseel, Frans van*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (NEVB)*, Tielt, 1998, pp. 1519-1520.

2. H. Mortier, *De wereld in zwart en wit*, in: H. Mortier (sam.), *Frans van Immerseel. Karikaturist, houtsnijder, glazenier, stoetenbouwer*, Tielt-Brussel, 1976, pp. 83-126, hier p. 101.

3. R. Vanlandschoot, *Severen, Joris van*, in: *NEVB [...]*, pp. 2739-2745; R. Vanlandschoot, *Verbond van Dietsche Nationaal Solidaristen (Verdinaso)*, in: *NEVB [...]*, pp. 3192-3204.

siviteit ten overstaan van het Belgisch establishment, vóór de nieuwe marschrichting van het Verdinaso" als oorzaak van het feit dat de graficus in die tijd genegeerd wordt door de toenmalige kunstpausen.⁴ Zijn engagement in het Verdinaso belet hem evenwel niet om ook voor het Vlaamsch Nationaal Verbond (VNV) werk af te leveren. Zo tekent hij de affiche van de 5de landdag van het VNV, op 21 mei 1939 in Gent.⁵ Het is een tekening van de stenen torenwachter van het Gentse belfort. De voorbladzijde van *Strijd – Weekblad van het Vlaamsch Nationaal Verbond* van 20 augustus 1939 wordt gesierd met een lugubere tekening van vijf geraamten in een Belgisch soldatenuiform.⁶ Zij staan rond het silhouet van de IJzertoren. Aan hun voeten beweegt een massa volk, kennelijk gewapend en voorzien van leeuwen- en deltavlaggen. Links en rechts bevindt zich een raam- of hekwerk. Moet dit de beknelling van de Belgische staat symboliseren, of het venster naar de vrijheid? Onderaan (op de vensterbank?) ligt een boek met daarin de leuze: "*Voor hen en voor hun offer. Wij vechten Vlaanderen vrij!*".

Het mag dan ook nauwelijks verbazen dat Van Immerseel mee de stap in de collaboratie zet. Samen met een aantal andere Dinaso's opteert hij voor de Algemene ss-Vlaanderen (ASSV), die officieel op 30 november 1940 wordt opgericht maar dan in feite reeds enkele maanden bestaat. Het doel van dit initiatief is drievoudig: het is een paramilitaire organisatie, die de Duitse ss-structuren een voet aan de grond moet bezorgen in Vlaanderen en die de meest extreme vorm van collaboratie – Vlaanderen onvoorwaardelijk als een onderdeel van het Derde Rijk – moet propageren.⁷ In het najaar van 1941 maakt Van Immerseel deel uit van de eerste lichterij vrijwilligers voor het Vlaamsch Legioen.

HET WERK VAN VAN IMMERSEEL IN HET EERSTE BEZETTINGSJAAR

In het eerste bezettingsjaar publiceert Van Immerseel een aantal tekeningen in *De SS Man*. Het blad kan al van in het prille begin op zijn medewerking rekenen: in het tweede nummer verschijnt op de voorpagina een geïdealiseerd portret van een ss-man die, geflankeerd door een vlag met de ss-runen, 'mannelijk' in de verte staart.⁸ Het illustreert een hoofdartikel dat onder de titel "*Ons Bloed liegt niet!*" uitweidt over de Germaanse lotsverbondenheid van Vlaanderen. Het onderschrift bij de tekening luidt: "*Alleen de moedigen houden het geluk vast*". In hetzelfde nummer prijkt, onder de titel "*Jeugd*", een tekening van een trommeljongen, die, met een

4. H. Mortier, *De wereld in zwart en wit [...]*, 1976, pp. 83-126, hier p. 94.

5. ADVN, VAFA2662: Affiche van Frans Van Immerseel, VNV, Vden landdag, 21 mei 1939, Gent.

6. Na twintig jaar: Vlaanderens dooden blijven staatsgevaarlijk!, in: *Strijd*, 20 augustus 1939, p. 1.

7. B. Crombez, *SS-Vlaanderen*, in: *NEVB [...]*, pp. 2823-2824.

8. *De SS Man*, jg. 1, 19 december 1940, nr. 2, p. 1.



stralende zon op de achtergrond, de landsknecht trom beroert.⁹ Het betreft evenwel een tekening van vóór de bezetting – wellicht uit Van Immerseels Verdinasotijd – die zeker in 1937 reeds te bekijken is in *Ons land*, bij een artikel dat aan de kunstenaar is gewijd.¹⁰ Dezelfde tekening komt voor bij een gelijkaardige bijdrage in het blad *Omroep* uit 1938.¹¹ In *De SS Man* wordt de tekening gerecycleerd: met als onderschrift “*De nieuwe Vlaamsche jeugd ontwaakt!*” wordt voor een toepasselijke illustratie gezorgd.

In de volgende nummers van *De SS Man* publiceert Van Immerseel tekeningen die dezelfde onderwerpen behandelen: een soldateske levensstijl, de jeugd, de stralende toekomst. Opnieuw op de voorbladzijde, ditmaal van het derde nummer van *De SS Man*, verschijnt een tekening waarop een jonge man zich gesteund weet door een geharnaste middeleeuwse krijger. (afb. 1) Samen houden ze een stok vast. Achter hen rijst een burcht, met aan de voet ervan enkele kampeertenten waarboven de swastikavlag wappert. “*Uit houwe trouwe wordt Moerland herboren*” luidt de commentaar, een citaat uit Albrecht Rodenbachs *Gudrun* dat een duidelijke toespeeling inhoudt op de verwachte, glorievolle toekomst.¹² Het betreft hier evenwel een tekening uit 1938, met als titel “*Strijdende jeugd*”. Op de oorspronkelijke prent siert een driehoekige (Dinaso?-)wimpel de vlaggenmast van het tentenkamp.¹³ In het vierde nummer van *De SS Man* worden liefst drie tekeningen van Van Immerseel afgedrukt. Alweer prijkt zijn werk op de voorbladzijde, met als onderschrift “*Nooit versagen!*”. Een man in uniform met laarzen, hakenkruisarmband en adelaarskoppelriem houdt een vlag met de ss-runen vast. Hij blikt over zijn schouder naar een stralende opkomende zon waarin het hakenkruisembleem verwerkt is. De zon verjaagt de wolken boven een landschap met een ploegende boer. Merkwaardig genoeg verschijnen aan de horizon zowel het silhouet van de kathedraaltoren van Antwerpen en van het belfort van Brugge als een zestal gestileerde bergtoppen.¹⁴ Wat verder in het blad illustreert een portret van Joris Van Severen een artikel over de vermoorde politicus.¹⁵ Wellicht dateert deze tekening van vóór de bezetting en is ze één uit de reeks ‘Vlaamse koppen’. Een oproep tot de “*Vlaamsche Jeugd*”, op de vijfde bladzijde van hetzelfde nummer, wordt extra in de verf gezet door een nieuwe tekening van Van Immerseel. (afb. 2) Ditmaal toont hij een jonge man in actie, gekleed in een jeugduniform met hakenkruisarmband. Hij zwaait met een zwaard dat kennelijk net van het aambeeld of uit het smidsvuur komt dat door

9. *De SS Man*, jg. 1, 19 december 1940, nr. 2, p. 6.

10. Frans Van Immerseel, in: *Ons Land*, 24 mei 1937, p. 699.

11. D. Daneel, Frans van Immerseel, in: *Omroep*, 1 september 1938, pp. 12-13.

12. *De SS Man*, jg. 1, 27 december 1940, nr. 3, p. 1.

13. D. Peeters, *Frans van Immerseel: grafieker*, Antwerpen, 1952, p. 49.

14. *De SS Man*, jg. 1, 4 januari 1941, nr. 4, p. 1.

15. *De SS Man*, jg. 1, 4 januari 1941, nr. 4, p. 3.



Links: *De SS Man*, 4 november 1941. [ADVN, VY900189]

Rechts: H. Mortier, *De wereld in zwart en wit*, in: H. Mortier (sam.), *Frans Van Immerseel. Karikaturist, houtsnijder, glazenier, stoetenbouwer*, Tielt-Brussel, 1976, p. 87. [ADVN, VC2322]

de smid naast de jongensfiguur wordt aangewakkerd. Op de achtergrond symboliseren korenschoven, een zeilschip en fabrieken, onder een stralende zon en een niet geheel wolkenloze hemel, de gebieden waarvoor de jeugd dient te strijden. "Wij smeden de toekomst!", zo verzekert het bijschrift.¹⁶ Dezelfde tekening wordt overigens gebruikt in een uitgave van 1947, die H. Mortier aan het Davidsfonds toeschrijft, met als bijschrift: "Het kerelskind: Du smidje van den woude... Albrecht Rodenbach".¹⁷ (afb. 3) De hakenkruisband en de borstriem zijn dan van het uniform verdwenen. Het blonde kapsel van de knaap is bijgekleurd tot een zwarte haardos. De oorlog heeft het zeilschip op de achtergrond niet gespaard: het is vervangen door een heuvelrug. Het spitse torentje dat boven de rechterschouder van de smid uitsteekt, wordt na de bevrijding gesierd met een torenkruis. Van Immerseel recycleert zijn werk vakkundig en past het aan aan de eisen van de tijd. Het Davidsfonds publiceert zonder bezwaar, of zonder kennis hiervan. De Vlaams-nationalistische en nationaalsocialistische kunstenaar laat zich gewillig recupereren door de bij uitstek christelijke, cultuurflamingante organisatie. Overigens brengt de uitgeverij van het Davidsfonds reeds voor de oorlog werk van Van Immerseel in de handel. In 1935 verschijnt *De Olewagen-sage* van Hans Grimm, in een vertaling van Leo De Roover.¹⁸ De platen in het boek en op de kaft zijn houtsnedes van Van Immerseel.

Enigszins verschillend, zowel qua inhoud als qua stijl, is de tekening waarmee Van Immerseel in *De SS Man* van 11 januari 1941 een bijdrage over "Ons volksdeel vóór de nieuwe tijden" kracht bijzet.¹⁹ (afb. 4) Het gaat hier om een merkwaardige versmelting van de heroïsche, vitalistische stijl en inhoud van de hierboven besproken illustraties met elementen die aan spotprenten doen denken. Een arbeider met een hamer en een breekijzer in de handen stapt over de smeulende puinen van het verleden. Op de brokstukken staan verwijzingen en opschriften genoteerd: "vrijmetselarij", "kapitalisme", "communisme" met hamer en sikkel, de afkorting "K.V.V." die naar de Vlaamse vleugel van de Katholieke partij verwijst, "soc" met de drie pijlen die het embleem van de Belgische Werkliedenpartij (BWP) vormen, "lib" (liberalisme) en een davidsster.²⁰ Kan één van de puinhopen die van een uitgebrande kerk als symbool van het politieke klerikalisme verbeelden?

Het duurt tot april 1941 eer er opnieuw werk van Van Immerseel wordt opgenomen in *De SS Man*. Op 12 april 1941 wordt de voorbladzijde 'opgefleurd' met twee spotprenten, waarvan één van de Vlaamse illustrator. Beide karikaturen

16. *De SS Man*, jg. 1, 4 januari 1941, nr. 4, p. 5.

17. H. Mortier, *De wereld in zwart en wit [...]*, pp. 83-126, hier p. 87.

18. H. Grimm, *De Olewagen-sage*, s.l., 1935 (Volksboek, nr. 257). De illustraties bevinden zich op de pp. 15, 64, 101, 106 en 157.

19. *De SS Man*, jg. 1, 11 januari 1941, nr. 5, p. 3.

20. KVV is de afkorting van Katholieke Vlaamsche Volkspartij, de Vlaamse vleugel van de Katholieke partij.



De SS Man, 11 januari 1941. [ADV N, VY900189]

ondersteunen een bijdrage over de rol van het Verenigd Koninkrijk in de oorlog. Op de tekening van Van Immerseel is een wereldbol te zien.²¹ Een leeuw zit op de Britse eilanden en heeft zijn staart enkele keren rond de globe geslagen, als teken van de Britse overheersing van de wereld. Op verschillende plaatsen is de staart evenwel doorgehakt. In de Atlantische Oceaan wordt dit veroorzaakt door een torpedo, teken van de macht van de Duitse U-boten. Intussen hakt een bijl in een roedenbundel, symbool van het fascistische Italië, in op de staart waar deze het Suezkanaal bedekt. *“De Engelsche leeuw heeft het kwispelen verleerd”*, zo grijnst de commentator. In het nummer van 19 april 1941, andermaal op de eerste bladzijde, treedt Van Immerseels talent als karikatuurtekenaar nog duidelijker op de voorgrond. Bij een uitgebluste Franklin D. Roosevelt, met echtgenote Eleanor, en een zwetende Winston Churchill levert een stereotiep geportretteerde Jood het commentaar: *“Roosevelt heeft juist genoeg verstand om mijn bevelen uit te voeren, meer is niet nodig...”*²² (afb. 5) Op 7 juni 1941 brengt Van Immerseel opnieuw zijn visie op de Britse oorlogsinspanningen in de vorm van een spotprent.²³ Een ezel ligt uitgeput op de grond, vlak voor een afgrond. Zijn pakzadel wordt gesierd met een davidsster. De ezel is bezweken onder de zware bagage: pakken en zakken met de opschriften *“hooge levensstandaard”*, *“gebrek aan alles”*, *“USA beloofde hulp”*, *“Indië”*, *“luchtaanvallen - alarmen”* en *“Irak”*. Naast de ezel staat een woedende Churchill, die net een bom op zijn hoofd heeft gekregen.

Waarschijnlijk tekent Van Immerseel in deze periode ook de affiche met het opschrift *“Welstand door arbeid in Duitschland”*.²⁴ Reeds van in de eerste bezettingsmaanden worden immers arbeidskrachten aangeworven om in Duitsland te gaan werken. Op de affiche staan twee arbeiders. Links onderaan kijkt een ietwat verfromfaaide werkman, sjaal om de hals en pet op het hoofd, wat wezenloos naar omhoog. Wellicht symboliseert hij de werkloze, aan lager wal geraakte Vlaamse arbeider uit de eerste bezettingsmaanden. Daarnaast staat, in contrast met deze figuur, een stoere, frisse arbeider met een spade en een hamer in de hand. Hij kijkt vastberaden voor zich uit. Vooral de gezichten van de twee arbeiders zijn sterk uitgewerkt: de tegenstelling tussen de armoedzaaier in Vlaanderen en zijn welvarende klassegenoot in Duitsland is sprekend. De achtergrond wordt gevormd door een huisje met enkele bomen en een bebloemd grasperk. Dat lijkt wel een

21. *De SS Man*, jg. 1, 12 april 1941, nr. 18, p. 1.

22. *De SS Man*, jg. 1, 19 april 1941, nr. 19, p. 1.

Franklin Delano Roosevelt (1882-1945) is de 32ste president van de Verenigde Staten.

Eleanor Roosevelt (1884-1962) is de invloedrijke echtgenote van F.D. Roosevelt.

Winston Churchill (1874-1965) is een Brits staatsman. Hij was sinds 1940 premier.

23. *De SS Man*, jg. 1, 7 juni 1941, nr. 26, p. 1.

24. AMVC-Letterenhuis, Antwerpen, O 296 (RL AMVC41): Affiche, *“Welstand door arbeid in Duitschland”*, s.l., s.d.



trotse kindertekening: heeft Van Immerseel dit zo bedoeld om aan te tonen dat het werk van de arbeider in Duitsland zijn gezin ten goede komt?

Van Immerseel waagt zich in deze periode ook aan het tekenen van strips.²⁵ In *Volk en Bodem*, het weekblad van de Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie (NLVC), verschijnt van 21 juni tot 27 september 1941 "*De Tooverfluit*", een kort stripverhaal voor kinderen.²⁶ Het gaat telkens om een drietal plaatjes, als illustraties bij het verhaal van Victor Bluthgen. De auteurs vertellen over de avonturen van een stel dwergen; er is geen enkele politieke of ideologische boodschap. Van Immerseel tekent in een klare lijnstijl, die sterk afwijkt van zijn overige productie in deze periode. Het vermoeden rijst dat het hier om werk gaat dat hij dan in portefeuille heeft: de kans is klein dat hij de strips tekent op het ogenblik dat hij zijn engagement voor het Vlaamsch Legioen opneemt.

HET WERK VAN VAN IMMERSSEEL NAAST ZIJN TAAK ALS KRIEGSBERICHTER

In een eerdere bijdrage werd, zoals gezegd, reeds aandacht besteed aan het grafische werk van Van Immerseel als Kriegsberichter aan het oostfront. In diezelfde periode verschijnt evenwel nog ander werk van hem.

Sterk in contrast met de tekeningen over de Sovjet-Unie zijn twee reeksen tekeningen over Vlaanderen die in juni 1942 in *De Arbeidskameraad* worden gepubliceerd. Het is niet duidelijk wanneer deze vervaardigd worden. Gaat het om ouder werk, dat nu pas afgedrukt wordt? Of gebruikt Van Immerseel bijvoorbeeld een verlofperiode om andere onderwerpen – mogelijk in opdracht – te behandelen? Op 6 juni 1942 neemt het blad vijf tekeningen op onder de titel "*Stoere werkers*". "*Onze teekenaar Frans Van Immerseel,*" zo verklaart het tijdschrift, "*heeft enkele gezonde Vlaamsche arbeiderstypen voor ons in beeld gebracht*". Achtereenvolgens behandelt hij het leemsteken voor de steenbakkers, een pottenmaker, een nettenvlechter, de hopoogst en een Kempische boerin uit Genk.²⁷ Vooral het gelaat van deze oude vrouw is gedetailleerd uitgewerkt, met rimpels en een strakke mond. Op het hoofd draagt ze een traditionele muts. "*Het leven der Kempische mensen heeft zich duidelijk op dit gelaat afgeteekend,*" merkt de commentator op. "*Hard en bitter wordt er in de Kempen gewerkt om den schralen grond het dagelijksch brood te doen opbrengen.*"

Veertien dagen later acht *De Arbeidskameraad* het nodig te wijzen op het Germaanse karakter van Vlaanderen. Dat wordt geïllustreerd met opnieuw vijf tekeningen: een stemmig hoekje in Brugge, een detail van een koorstoel uit Hoogstraten met een afbeelding uit Reinaert de Vos, de Broeltorens in Kortrijk, de

25. P. Aron & J. Gotovitch, *Dictionnaire de la Seconde Guerre mondiale en Belgique*, Bruxelles, 2008, p. 63.

26. V. Bluthgen, *De Tooverfluit*, in: *Volk en Bodem*, 21 juni-27 september 1941.

27. Illustraties bij: *Stoere werkers*, in: *De Arbeidskameraad*, nr. 55, 6 juni 1942.

Brusselse poort in Mechelen en het Gravensteen in Gent.²⁸ Ook deze onderwerpen zijn zeer gedetailleerd uitgewerkt.

Het minste wat men kan zeggen is wel dat met deze twee reeksen tekeningen wordt omgekeken naar een Vlaanderen dat voorbij is. De gebouwen zijn eeuwenoud, de beroepen al lang niet meer representatief voor het Vlaanderen van de jaren veertig. Maar ze zijn de voorboden van wat Van Immerseel in latere jaren zal brengen. Zijn bekendste naoorlogse werk, zowel bij het vervaardigen van glasramen als het uittekenen en opbouwen van stoeten, behandelt immers precies de geschiedenis, de tradities en de mythes van Vlaanderen.

BESLUIT

Vanaf 1943 wordt nauwelijks nog werk van Van Immerseel gepubliceerd in de collaboratiepers. Dat heeft te maken met het feit dat hijzelf van het front verdwijnt – diefstal? gewetensnood? – en wellicht in ongenade valt. Hij vat in die periode overigens belangstelling op voor andere onderwerpen. Zo verzamelt hij spreekwoorden en gezegden en hij begint die in illustraties om te zetten. Daarmee loopt hij vooruit op een gedeelte van zijn latere glasraamproductie.

De tekeningen die Van Immerseel in die eerste oorlogsmaanden vervaardigt, getuigen van een continuïteit in zijn oeuvre. De frappantste voorbeelden zijn wel die tekeningen die hij recycleert en van de symbolen van de Nieuwe Orde voorziet. Het stripverhaal in *Volk en Bodem* is de uitzondering die de regel bevestigt.

Voorts publiceert hij enkele spotprenten, wat hij vóór de bezetting ook doet. De focus verschuift naar de nieuwe vijanden: Churchill en Roosevelt. Maar ook de vooroorlogse vijanden, waarop hij in die jaren reeds zijn pijlen richt – socialisme, bolsjewisme, jodendom enz. – moeten het ontgelden.

Precies zoals zijn werk als Kriegsberichter, worden ook de tekeningen die hij in het eerste bezettingsjaar vervaardigt uit zijn levensloop weggeknipt. Het feit dat minstens één tekening van zijn hand na de oorlog, met de nodige aanpassingen, aanvaard wordt door een gerespecteerde vereniging en uitgeverij als het Davidsfonds, is de beste illustratie van het gebruik van de mantel der liefde.

Frank Seberechts (°1961) is doctor in de geschiedenis. Als onderzoeker bij SOMA en ADVN publiceerde hij onder meer over verschillende aspecten van de geschiedenis van de Vlaamse beweging en van de Tweede Wereldoorlog.

28. Illustraties bij: Vlaanderen's Germaansch karakter, in: *De Arbeidskameraad*, nr. 57, 20 juni 1942.